

Ramija ISMAJILOVA

NIZÁMÍ GANDŽAVÍ – VYNIKAJÍCÍ ÁZERBÁJDŽÁNSKÝ BÁSNÍK

Náhrobek Nizámího Gandžavího. Okres města Gandža, fotografie z r. 1924

Letos si připomínáme 880. výročí narození Nizámího Gandžavího, klasika ázerbájdžánské poezie, největšího představitele středověké muslimské literatury, zakladatele realismu v epické poezii, který sehrál obrovskou roli ve vývoji světové literatury.

Všechny materiály související s básníkovou biografií lze rozdělit do dvou skupin – dobové materiály, které zahrnují jeho vlastní díla, a materiály, které se „objevily“ dlouho po jeho smrti. Životopisy středověkých básníků muslimského východu jsou obvykle studovány na základě *tezkire* – antologií básní a životopisných informací o jejich autorech. *Tezkire* však sestavovali jednotlivci na základě vlastních zájmů, inklinací a vzdělání. Naprostá většina *tezkire* je věnována tvorbě dvorních básníků. Jejich životopisy lze však také nalézt v dobových kronikách, jelikož popisují skutky toho či onoho panovníka, básníků jeho éry nebo těch, nad nimiž držel ochrannou ruku. Aktuálně nám nejsou známy žádné *tezkire*, které by byly napsány za Nizámího života, všechny antologie, které obsahují jeho životopisná data, se objevily až v 15.–18. století a odrážely vkus toho, kdo je sestavoval, i požadavky doby. Skutečnost, že za verše Nizámího Gandžavího byly považovány verše každého, kdo nosil

Dočasná výstava „Nizámí Gandžaví a stát Atabeků v Ázerbájdžánu“. Národní muzeum dějin Ázerbájdžánu

takhallus (pseudonym) Nizámí – a bylo jich nejméně deset – ukazuje, jak závažných chyb se kompilátoři antologií dopouštěli. Nizámí Gandžaví nebyl dvorním básníkem, proto o něm v historických pramenech opěvujících vládce nenalezneme žádné informace.

Jediným spolehlivým zdrojem biografie Nizámího Gandžavího jsou vlastní životopisná data zachycená v jeho poezii. Jeho skutečné jméno bylo Iljás, otec se jmenoval Jusuf, dědeček Zak Muajjad. Nizámí je básnický pseudonym, tehdy zvaný *takhallus*. Slovo „nizámí“ znamená „navlékání perel“, „měřená řeč“. Přesné datum svého narození naznačuje Nizámí v básni „Husrav a Šírén“ v kapitole „Na ospravedlnění kompozice této knihy“ – narodil se v souhvězdí Lva, tuto báseň začal psát ve věku 40 let v roce 575 letopočtu hidžry. Narodil se tedy v roce 535 letopočtu hidžry (1141 našeho letopočtu). Toho roku bylo slunce v souhvězdí Lva od 17. do 22. srpna, Nizámí Gandžaví se tedy narodil mezi 17. a 22. srpnem 1141.

Nizámí Gandžaví se narodil ve městě Gandža, kde prožil většinu svého života. Informace o jeho otci, matce ani dalších příbuzných nám nejsou známy. Co se psalo o Nizámího původu a jeho rodině několik století po jeho smrti? Autor 15. století Doulatshah Samarkandi napsal, že Nizámí měl bratra, básníka jménem Givámí Mutarizzi, ale nelze to ověřit dobovými prameny ani informacemi, které máme od samotného básníka. Autor 18. století

Hadži Lutfalibej, aniž by citoval zdroje, naznačil, že se Nizámí údajně narodil ve městě Qum v Íránu, a citoval přitom pasáž z básnickova díla „Eskandar Námeš“. Nicméně nezmínil už, že tato pasáž byla k básni připsána až dlouho po básnickově smrti. Jak dokázal akademik E. Bertels, v prvních verzích básně takovou pasáž nenajdeme. Již ve dvacátém století badatelé, kteří chtěli Nizámího spojit s Qumem, aniž by měli zdroje, o které by se mohli opřít, přišli s hypotézou, že Nizámího otec byl možná úředník, který se přestěhoval z Qumu do Gandži, tedy se zde básník narodil.

Po 16.–17. století se v básních objevily nové přípisky, podle kterých: 1. Nizámí údajně pocházel z rodiny vyšších, proto přijal pseudonym „nizámí“ (řazení stehů); 2. Matka pocházela z kurdské rodiny, dokonce byla možná příbuznou Shaddadidovy dynastie, která vládla ve století před Nizámího narozením; 3. Vzhledem k tomu, že z jeho doby nemáme žádné biografické údaje, začala řada badatelů tvrdit, že po časně smrti otce byl chlapec vychován matkou a po její náhlé smrti strýcem Hadži Umarou. Zbývá dodat, že všechny tyto „skutečnosti“ se objevily v Nizámího přepsaných básních, nebo spíše doplněných neznámými autory, několik století po básnickově smrti, a nelze je proto považovat za spolehlivé.

Nizámí Gandžaví prožil dětství v rodném městě Gandža. Podle badatelů, kteří analyzovali jeho dílo, vyrostl v rodině představitele městské inteligence, který neměl

Mausoleum Nizámího Gandžavího. Gandža – současná fotografie

nic společného ani s vojenskou aristokracií, ani s rolnictvem. Pokusy ztotožňovat jej s řemeslníky selhávají vzhledem k úrovni jeho vzdělání. Nizámí disponoval rozsáhlými znalostmi, které dalece převyšovaly obyčejný *mekteb* a *madrasah*. Pravděpodobně se mu tedy dostalo mnohem vyššího než základního vzdělání, což by mohlo nasvědčovat dostupnosti finančních prostředků a poměrně velkému množství volného času (v rodinách řemeslníků a obchodníků začaly děti a mladiství pomáhat rodičům při práci poměrně brzy a na další vzdělávání nezbýval čas). V mládí, když ještě nebyl slavný, musel mít pro tvorbu lyrických děl jak volný čas, tak dostatek financí (v té době patřily papír, inkoust a psací potřeby mezi nejdražší zboží). Nizámí disponoval dokonalou, hlubokou znalostí arabštiny a perštiny, znal zákony *šaría* a *fiqh* (*šaría* – obecně muslimské právo, *fiqh* – normy muslimského chování), znal *ahlag* (*ahlag* – věda o etice). Způsob, jakým citoval starověké autory i polemiky s Platónem *Ústavou*, svědčí o jeho obeznámenosti s překlady děl antických filozofů. Také jeho znalosti astronomie a astrologie, matematiky a chemie, geografie a historie, *fukihe* (nauka o duševním zdraví) a *tabibe* (nauka o tělesném zdraví) byly důkladné. Navzdory hloubce jeho

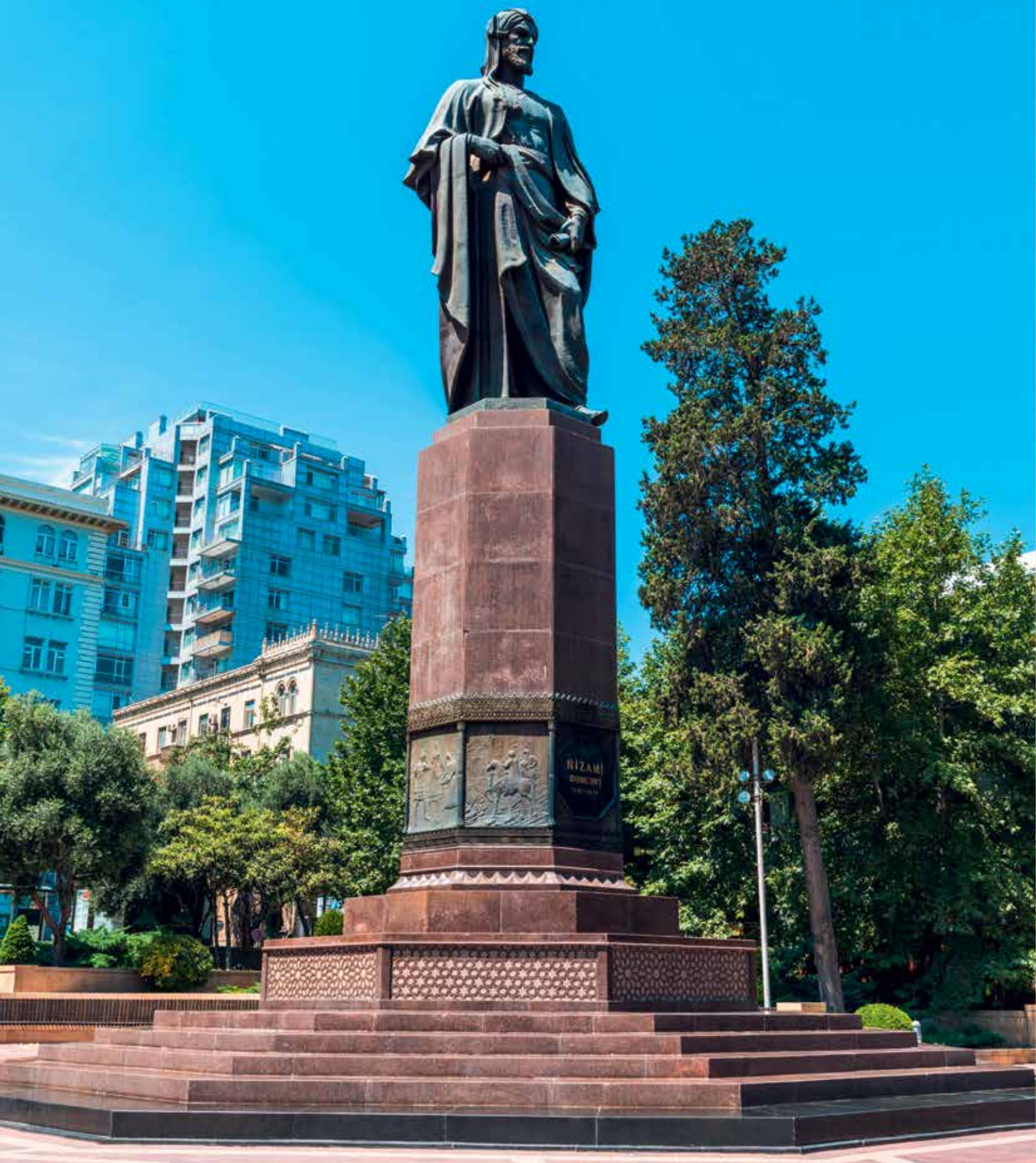
vzdělání nelze Nizámího přiřadit k žádnému vědnímu oboru; je považován za filozofa a gnostika, orientoval se v různých oblastech islámského filozofického myšlení, v jeho dílech lze rozpoznat vliv sufismu, ale jen stěží ho lze považovat za jeho stoupence.

Záběr a hloubka jeho vědomostí napovídají, že ho vlastní rodina připravovala na vstup do služeb panovníka. Mohl se stát váženým dvořanem, básnický dar by mu přitom zaručoval úspěch u dvora. Není známo, co přimělo Nizámího opustit kariéru dvořana, ale alespoň se ví, že bohatství jeho rodiny mu v mládí umožnilo tvořit lyrická díla, jejichž úspěch ho vedl k naplnění poslání básníka. Už za svého života byl Nizámí ctěn a respektován. Všechna jeho velká díla byla napsána na objednávku vládců ázerbájdžánsko-turkických států. Jak vyplývá z fragmentů básní, básník za každou z nich dostal štědrě zapláceno. Podle nápisu na náhrobku v mauzoleu v Gandže zemřel Nizámí Gandžaví v roce 1209.

Nizámí napsal více než 20 tisíc lyrických *bajtů* (dvojeverší), které byly mnohem později po jeho smrti sloučeny do *dívánu* (doslova „sbírka básní“). Badatelé poznamenávají, že v mládí psal *kasídy* (*kasída* – orientální poetická forma charakterizovaná velkým rozsahem,

IRS Nizámí Gandžaví — 880

*Nizámí Gandžaví. Sochař: F.Abdurahmanov -
pomník v Baku*

průběžným rýmem a pětidílnou strukturou), *rubáí* (*rubáí* – orientální poetická forma, která se skládá z čtyřverší) a *gazely* (*gazel* – orientální lyrická báseň, kterou charakterizuje kontrast mezi autorem a předmětem jeho úcty a autorova touha s tímto předmětem splynout v jedno).

Celosvětovou slávu však přinesl básníkovi už za jeho života cyklus pěti poém, později spojených pod označením „Chamse“ („Pětice“). Báseň „Pokladnice tajemství“, napsaná v roce 1163, byla věnována vládci Erzincanu, Fahreddin Behram Šáhovi. Báseň „Husrav a Šírén“ byla napsána v letech 1175/1176 a 1191 a je věnována atabekům Muhammad Jahan Pahlavanovi a jeho bratru Gizil Arslanovi. Báseň „Lejla a Madžnún“, napsaná v roce 1188, byla věnována Širvanšáhovi Ahsitanu I. Báseň „Sedm krás“ byla napsána v roce 1197 a věnována vládci Maraghehu, Aladdin Korp Arslanovi. Báseň „Eskandar Námeš“ byla napsána v letech 1194 až 1202 a zasvěcena vládci Aharu, Nosrat-al-Din Biskin Muhammadovi.

Každá z Nizámího básní je psána podle středověkých kánonů poezie, ale vyznačuje se dramatickou zápletkou, realističností zobrazených událostí, důkladným provedením psychologických portrétů hrdinů a současně jednoduchým jazykem srozumitelným pro všechny. Nizámího básně měly obrovský dopad na vývoj orientální a světové literatury až do 20. století. Vznikly desítky *nazire* (poetických „odpovědí“) a imitací jeho básní. Jeho dílo skýtá nepřehledné množství tvůrčího materiálu pro umění miniatur, jelikož se stalo jedním z nejčastěji ilustrovaných děl orientální literatury. Nizámího poezie byla známá nejen na Východě, od 19. století ho citovali i evropští učenci.

Na básníkovi hrobě bylo místo středověkého mauzolea, které se časem zborilo, postaveno v roce 1947 nové, po vzoru středověkých ázerbájdžánských mauzoleí.

Ázerbájdžánští orientalisté a filologové významně přispěli ke studiu Nizámího tvorby. Podle badatelů A. E. Krymského, E. Bertelse, T. Svjatočovského, A. Olštada a dalších je Nizámího dílo příkladem syntézy turkické a perské kultury a samo o sobě k této syntéze významně přispělo. Ázerbájdžánští skladatelé U. Hajibejov, F. Badalbejli, F. Amirov a G. Garajev ve svých dílech opakovaně odkazovali na zápletky z Nizámího poem.

Ázerbájdžánští filmaři věnovali Nizámímu pět filmů. Jeho samého nebo postavy jeho děl ztvárnili ázerbájdžánští umělci a sochaři G. Khaligov, F. Abdurahmanov, M. Abdullajev, E. Shahtakhtinskaja, spisovatelé a dramatici M. S. Ordubadi, M. Husejn a další. V Baku, Gandže a dalších ázerbájdžánských městech jsou po něm po-

Nizámí Gandžaví. Malíř: M. Abdullajev - mozaika na stěně stanice metra Nizámího Gandžaví v Baku

jmenovány památky, ulice a čtvrti, parky, stanice metra, vzdělávací instituce, výzkumné ústavy, muzea. V Ázerbájdžánu bylo založeno státní vyznamenání „Zlatá medaile pojmenovaná po Nizámím Gandžavím“.

Vláda a veřejné organizace Ázerbájdžánu, zejména Nadace Hejdara Alijeva, vynakládají značné úsilí na propagaci básníkova díla a jeho literárního dědictví. Nizámího díla byla přeložena a publikována v desítkách světových jazycích. UNESCO vyhlásilo rok 1991 rokem Nizámího na počest 850. výročí jeho narození. Ve Washingtonu, Los Angeles, Londýně a Tabrízu se konaly mezinárodní kongresy věnované Nizámímu. V Moskvě, Petrohradu, Derbentu, Čeboksarech (Rusko), Římě (Itálie), Pekingu (Čína), Taškentu (Uzbekistán), Kišiněvě (Moldavsko) jsou umístěny jeho pomníky. Je po něm pojmenován kráter na Merkuru. 13. března 2014 se v Ermitáži konal večer na památku vědecké konference věnované 800. výročí Nizámího narození, kterou uspořádala Ermitáž v obleženém Leningradu v říjnu 1941.

Dekretem prezidenta Ázerbájdžánské republiky byl rok 2021 v Ázerbájdžánu vyhlášen Rokem Nizámího Gandžavího. 🌟